

ALUSSA OLI TEKIJÄ

Kuvantekijän ammatti on kuvan tekeminen. Kyllä, mutta palkkio ja leipä tulee siitä, kun tämän työn tulos myydään. Vasta se ratkaisee, pärjääkö ammatissaan.

Vapaan kuvittajan, sarjakuvantekijän ja visuaalisen viestinnän suunnittelijan todellinen tuloa tuova ammatti on pääsääntöisesti tekijänoikeuden myynti, ei kuvien tekeminen tai julkaisun ulkoasun suunnittelu. Tulot tulevat tekijänoikeuden luovuttamisesta paloina tai siivuina eri käyttötarkoituksiin.

Tekijä ilman oikeuksiaan on kuin auto ilman moottoria. Tekijät myyvät käyttöoikeuksia luomaansa työhön vapailla markkinoilla ja hinnat vaihtelevat suuresti. Tässä kaupanteossa menestymisessä ei ole lainkaan haitaksi tietää, mitä myy ja millä ehdoilla. Tekijänoikeuksien merkitys kasvaa yhä, ennemmin tai myöhemmin perusasiat on opeteltava. Aloita siis nyt, jollet jo ole sitä tehnyt.

Teos

Alussa oli tekijä. Yksikään kuvitus, visuaalinen ilme tai sarjakuva ei synny ilman sitä, että joku tai jotkut ihmiset sen tekevät.

He miettivät miten haluavat sanottavansa sanoa, mihin muotoon sen pukea. Tätä kutsutaan luovaksi työksi, ja sen tulosta teokseksi.

Luovan työn tekijän oikeus oman työnsä tuloksiin on yhtä luonnollinen asia kuin muidenkin työtään tekevien ihmisten. Tätä oikeutta kutsutaan nimellä tekijänoikeus. Se on voimassa 70 vuotta tekijän kuolinvuodesta. Mikäli teoksella on useita tekijöitä, se saa tekijänoikeuslain suojan 70 vuotta viimeisen tekijän kuolinvuodesta.

Tässä tekijänoikeuden suoja poikkeaa muun omaisuuden suojasta. Teollisuusyhtiön osakkeita tai kiinteistöjä voi siirtää esteettä sukupolvesta toiseen, luovan työn tuloksena syntynyttä henkistä omaisuutta ei. Sen suoja on heikompi.

Tekijänoikeuslain ensimmäinen pykälä on selkeä: ”Sillä joka on luonut kirjallisen tai taiteellisen teoksen, on tekijänoikeus teokseen...”. Tästä voi johtaa jo monta perusasiaa.

Tekijänoikeus syntyy, kun teos tehdään. Tämä suoja on voimassa heti kun teos on tehty, sitä ei tarvitse rekisteröidä mihinkään, ei merkitä Yhdysvalloista meille levinneellä copyright-merkillä. Silläkään ei ole merkitystä, onko teos tehty fyysisenä esineenä tai digitaalisesti. Suoja kattaa kaikki teokset.

Lakimme edellyttää, että tekijän nimi mainitaan hyvän tavan mukaisesti. Se tapa vaihtelee hiukan eri aloilla, mutta esimerkiksi kuvitus tai kirjan kannen suunnittelu on sen tyyppinen työ, jonka tekijä on mainittava.

Teoksen ei tarvitse olla julkistettu tekijänoikeuden saamiseksi. Päinvastoin, tekijänoikeus tuottaa ”yksinomaisen oikeuden määrätä teoksesta valmistamalla siitä kappaleita ja saattamalla se yleisön saataviin” sanoo lain toinen pykälä.

Lain ensimmäinen pykälä luettelee joukon lain piiriin kuuluvia asioita, mutta luettelo ei ole tyhjentävä: ”kauno-kirjallinen tahi selittävä kirjallinen tai suullinen esitys, sävellys- tai näyttämöteos, elokuvateos, valokuvateos tai muu

kuvataiteen teos, rakennustaiteen, taidekäsityön tai taideteollisuuden tuote taikka ilmetköönpä se muulla tavalla.” Lainsäätäjän tarkoitus on selvästi ollut kattaa hyvin laaja luovan työn alue ja tekotapojen kirjo. Silläkään ei tietenkään ole lain kannalta merkitystä, onko teos julkaistu digitaalisena tai paperilla. Suojaa saavat kaikki julkaisemisen muodot ja tavat.

Ainoastaan teoksen luonut ihminen saa tekijänoikeussuojan. Se ei koskaan synny yritykselle tai vastaavalle, mutta voi kyllä siirtyä niille teoksen tekijältä. Työn taiteellinen laatu ei vaikuta tekijänoikeuteen, se kuuluu niin hyvälle kuin huonoillekin töille.

Laki antaa eräitä niin kutsuttuja lähioikeuksia toisten teoksia esittäville taiteilijoille sekä näitä töitä ja niistä valmistettuja tuotteita rahoittaville kustantajille ja tuottajille. Tekijänoikeussuojaa saavia tahoja kutsutaan usein nimellä oikeudenhaltija tai -omistaja.

Teoskynnys

Tekijänoikeussuojaa nauttii vain teos. Teos on itsenäinen ja omaperäinen luomistyön tulos. Omaperäisyyttä tulkitaan siten, että kukaan toinen ei todennäköisesti olisi tehnyt vastaavaa teosta täysin samaan tapaan. Siten esimerkiksi tietokoneesta suoraan vedetyt graafiset taulukot jäävät teoskynnyn alapuolelle. Mikäli kuvassa on hiukankin omaperäisyyttä, teoskynnyn ylittäminen ei ole pulma.

Valtioneuvoston asettama, tekijänoikeuskysymyksistä lausuntoja antava tekijänoikeusneuvosto on usein käsitellyt teoskynnyn paikkaa graafisissa teoksissa. Neuvoston lausunnot löytyvät opetusministeriön verkkosivuilta. On tärkeää muistaa, että kukin tapaus ratkaistaan tekijänoikeusneuvostossa ja mahdollisessa oikeudenkäynnissä erikseen, teoskohtaisesti.

Lausunnossaan 2001:6 neuvosto käsitteli eräiden lehtien ja toimintakertomusten kannen taiton suhdetta teoskynnykseen. Tässä tapauksessa se ei ylittynyt, koska kansia ei pidetty riittävän omaperäisinä vaan taittaja toimi valmiin kaavan mukaan.

Neuvosto on käsitellyt muutaman kerran selittävän piirroksen luonnetta. Se ei sinänsä tee eroa selittävän piirroksen ja muun kuvan välillä, molemmat ovat teoksia, jos ne ovat riittävän omaperäisiä ja luovia. Teoskynnys ei jää saavuttamatta aiheen tai sisällön vuoksi, vaan kaavamaisen muodon.

Canon-kameroiden käyttöohjeen kaaviokuvasta neuvosto totesi lausunnossaan 2004:2, että kameran tekniikkaa ei voi juuri muulla tavoin kuvata. Siis: ei omaperäinen teos. Koko käyttöohje sen sijaan on neuvoston mielestä teos. Lausunnossaan 2004:10 neuvosto totesi erään verkkosivuston grafiikan tavanomaisten painonäppäimien suunnittelun jäävän teoskynnyksen alle.

Lausunnossaan 2006:18 neuvosto käsitteli tietyn logon tekijänoikeussuojaa. ”Logo koostuu geometrisista kuvioista, joita on muokattu jäljittelemään edellä mainittuja kirjaimia. N.N:n logo ei tekijänoikeusneuvoston käsityksen mukaan

LAKI TAKAA KAHDET TEKIJÄNOIKEUDET

Taloudelliset oikeudet
mahdollistavat sen, että tekijä voi elää työllään, muun muassa myymällä sen julkaisu- ja levitysoikeuksia kustantajalle, tuottajalle tai levittäjälle, ja että nämä voivat harjoittaa yritystoimintaa.

Moraaliset oikeudet
takaavat sen, että teosta ei saa käyttää tekijää loukkaavalla tavalla. Tekijällä on oikeus tulla mainituksi teoksen tekijänä.

ole sillä tavalla omaperäinen ja itsenäinen, että se nauttisi tekijänoikeuslain 1 §:ssä tarkoitettua tekijänoikeussuojaa.” Kielteinen kanta ei taaskaan johtunut logon luonteesta teoksena vaan sen omaperäisyyden asteesta. Logon arvoon tavaramerkkioikeudessa ei tekijänoikeuden teoskynnys vaikuta.

Lausunnossaan tavaramerkin tekijänoikeussuojasta 2014:13 neuvosto muistutti antaneensa aiheesta jo seitsemän lausuntoa. Jälleen neuvosto huomautti, että ”yksinkertaisten liiketunnusten, logojen ja tavaramerkkien ei ole yleensä katsottu ylittävän teoskynnystä.” Mutta: ”Arvio on kuitenkin aina tehtävä tapauskohtaisesti.”

Suojaa muodolle

Tekijänoikeus suojaa teoksen ilmaisumuotoa, tapaa jolla tekijä on itsensä ilmaissut. Teoksen aihe tai sen sisältämät tiedot eivät saa tekijänoikeussuojaa. Julkaistusta kirjasta tai verkkoartikkelista voi poimia tietoja omaan teokseensa, kunhan uusi teos on omaperäinen ja itsenäinen.

Teoksen ideaa, tietoja tai aihetta ei voi suojata. Se on perusteltua: yhteiskuntamme perusoikeuksiin kuuluu ilmaisuvapaus. Tekijänoikeus ei ehkäise vapaata keskustelua ja mielipiteenvaihtoa tai taiteen tekoa. Tutkijat voivat vapaasti keskustella esitetyistä teorioista ja kehittää niistä omia näkökantojaan.

Tämä periaate on kansainvälinen, ei vain suomalainen. Yhdistyneiden kansakuntien erityisjärjestö WIPO eli Maailman henkisen omaisuuden järjestö on kirjannut asian näin tekijänoikeussopimuksensa toiseen artiklaan:

”Tekijänoikeussuoja ulottuu ilmauksiin; se ei ulotu ideoihin, menettelytapoihin, toimintamenetelmiin tai matemaattisiin käsitteisiin sinänsä. Tekijänoikeus ei siten

suojaa teoksen ideaa tai valmistusmenetelmää, vaan sitä persoonallista ilmenemismuotoa, joka ideaa tai valmistusmenetelmää hyödyntäen on teoksessa toteutettu.”

Taloudelliset oikeudet

Laki antaa tekijälle yksinoikeuden määrätä teoksensa käytöstä – tähän yksinoikeuteen perustuu teoksen käyttöoikeuden myyminen. Hänellä on teokseensa taloudelliset ja moraaliset oikeudet. ”Tekijänoikeus tuottaa, jäljempänä säädetyin rajoituksin, yksinomaisen oikeuden määrätä teoksesta valmistamalla siitä kappaleita ja saattamalla se yleisön saataviin, muuttamattomana tai muutettuna, käännöksenä tai muunnelmana, toisessa kirjallisuus- tai taidelajissa taikka toista teko-tapaa käyttäen”, tiivistää lain toinen pykälä.

” Alalla vallitsee sopimusvapaus, laki ei määrittele mitään mallia tai määrämuotoa, miten ja millaista korvausta vastaan oikeudet luovutetaan.”

Oikeuksien myyntisopimus voi olla suullinen, kirjallinen tai jopa suomalaisille sopivasti sanaton, kaikki ovat yhtä päteviä. Tekijänoikeusneuvosto määrittelee hiljaisen sopimuksen näin: ”Konkludenttisesta eli hiljaisesta sopimuksesta voidaan katsoa olevan kysymys silloin, kun osapuolten välisen vakiintuneen käytännön, olosuhteiden tms. perusteella voidaan katsoa tekijänoikeuden siirtymisestä tietyssä laajuudessa sovitun.”

Suullisen ja hiljaisen sopimisen kohdalla mahdolliset kiistat ovat hankalia, siksi on järkevää heti työstä sopimisen jälkeen lähettää esimerkiksi sähköpostiviesti tilaajalle varmistukseen ja kirjatakseen mitä sovittiin.

Alalla vallitsee sopimusvapaus, laki ei määrittele mitään mallia tai määrämuotoa, miten ja millaista korvausta vastaan oikeudet luovutetaan. Tekijä voikin kaupata teokseensa monenlaisia oikeuksia: kertajulkaisuoikeuden, jatkuvan julkaisuoikeuden, ensijulkaisuoikeuden, konsernikäyttöoikeuden, elokuvaksi muuttamisoikeuden, syndikointioikeuden, alueellisen yksinoikeuden, kaikki oikeudet...

Yhdysvaltoihin sikäläisen work for hire -lain puitteissa työtä tekevät joutuvat usein allekirjoittamaan hyvin laajan oikeuksien luovutussopimuksen. Kirjoittaessani 1990-luvulla Hollywoodissa ilmestyvään lehteen, he vaativat "all rights of every kind or character whatsoever, throughout the world". Nykyään vastaava juristien luovuudesta kertova ilmaisu on jo laajassa käytössä Suomessakin. Disney-yhtymällä on enemmän kunnianhimoa; sille töitä tehnyt ystäväni kertoi, että sen sopimuksessa ei vaadittu oikeuksia ainoastaan koko maailmassa vaan koko universumissa.

Erityisesti kuvittajille ja sarjakuvantekijöille oikeuksien myynnin laajuus on tavattoman tärkeä asia, sillä heidän työnsä voivat liikkua rivakasti tiedotusvälineestä tai maasta toiseen. Korvauksen summan lisäksi voidaan kirjata käytön maantieteellinen laajuus eli aiotaanko kuvat julkaista vain Suomessa, Pohjolassa vai koko maailmassa.

Samoin teosten sallittu käyttöaika: vuoden vai iankaikisuuteen? Entä käyttötarkoitus: saako siitä tehdä mukeja ja t-paitoja? Voiko sen myydä mainostoimistolle mainoskäyttöön? Millaisissa digitaalisissa muodoissa ja yhteyksissä sitä voi käyttää? Eräs tapa välttää loputon lista kielletyistä

käyttötarkoituksista on kirjata selkeästi, mihin teosta saa käyttää. Kaikki muu jää silloin ulkopuolelle.

Korkein oikeus linjasi (KKO 2005:92), että tekijänoikeuden luovutus sopimuksia tulee tulkita ahtaasti. Niiden ei voida katsoa sisältävän muuta kuin sen, mikä niistä selvästi käy ilmi. Koska laki antaa tekijälle yksinoikeuden määrätä omasta teoksestaan, on hänen näkökulmallaan tekijänoikeuskysymysten tulkinnassa ”keskeinen merkitys”, korkein oikeus perusteli.

Mikäli ostaja sanoo oikeuksien siirtyneen kokonaan tai laajasti hänelle, näyttötaakka on ostajalla. Hänen tulee osoittaa, että näin tapahtui.

Työtään myydessä tulisi olla tarkkana mitä myy, kerta-julkaisu oikeudella tulee tietysti olla eri hinta kuin oikeudella kaupata teosta edelleen muille. Kaikki oikeudet tarkoittavat, että tekijä sanoo ne luovuttaessaan käytännössä hellät hyvästit työlleen ja siitä kertyvälle hyödyille. Vain teoksen edelleenluovutus ja muuttaminen on vielä silloinkin sovittava erikseen.

Verkkoaineistossa toisinaan näkyvät Creative Commons -lisenssit pohjautuvat nekin tekijän yksinoikeuteen. Niitä käyttämällä tekijä voi valmiiden lisenssiluokkien mukaan päättää, mistä osuudesta yksinoikeuttaan teokseensa hän luopuu.

Oikeuksien edelleenluovuttaminen

Tekijänoikeuslain 28. pykälässä säädetään: ”Ellei toisin ole sovittu ei se, jolle tekijänoikeus on luovutettu, saa muuttaa teosta eikä luovuttaa oikeutta toiselle”. Tämä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi kirjan kuvituksen julkaisu oikeuden ostanut kustantaja ei voi erikseen tekijän kanssa sopimatta siirtää sitä muille eli kaupata teosta edelleen. Edes sopimuksessa oleva

kaikkien oikeuksien luovuttaminen ei kata oikeutta myydä teosta eteenpäin ja muuttaa sitä.

Sen vuoksi joissain mediatalojen toimeksiantosopimuksissa oleva viattomalta vaikuttava lausuma oikeudesta teoksen edelleenluovutukseen tarkoittaa käytännössä työn vapaata kaupanteko-oikeutta. Jos oikeudet ostanut yritys tai sen osa myydään, sen hankkimat tekijänoikeudet menevät samassa paketissa uudelle omistajalle, laki täsmentää.

Toisinaan varsinainen sopimus jää tekemättä. Tällöin voi olla hankalaa osoittaa, mitkä oikeudet ovat siirtyneet ostajalle. Mutta yllä siteeratun lainkohdan perusteella ainakaan edelleenluovutus- ja muuttamisoikeus ei ole siirtynyt, se kun vaatii selkeän erillisen sopimisen.

Teoksen muunteluoikeus

Tekijällä on oikeus päättää teoksensa muuntamisesta toiseen taiteen lajiin. Novellia ei saa tehdä sarjakuvaksi ilman tekijän suostumusta. Muunnelmien, käännösten ja kokoelmien teko edellyttää tekijän suostumusta.

Teoksen muuttaminen on eri asia. Sitä tehdään, kun esimerkiksi lehtijuttua lyhennetään julkaisijan haluamaan muotoon. Muuttamisen sallittavuuden raja asettuu alalla vallitsevaan tapaan. Lehdissä ja kirjankustannustoiminnassa rajataan kuvia ja muokataan tekstejä tavanomaisen editoinnin puitteissa. Sitä pidetään hyväksyttävänä.

Edellä siteerattu tekijänoikeuslain 28. pykälä kirjaa kuitenkin, että teosta saa muuttaa vain, jos tekijän erillinen lupa on hankittu. Tällä tarkoitetaan alalla vallitsevan tavan ylittävää muuttamista.

Julkistettuja taideteoksia saa käyttää oman työnsä lähtökohdana, esikuvana tai tausta-aineistona. Tällöin kyse on vapaasta muuttamisesta. Picasson Guernican innoittamana

voi tehdä oman sarjakuva- tai kuvitustulkintansa – ja niitä on moni tehnytkin – kunhan ei kopioi teosta. ”Sillä, joka on kääntänyt teoksen tai muunnellut sitä tahi saattanut sen muuhun kirjallisuus- tai taidelajiin, on tekijänoikeus teokseen tässä muodossa, mutta hänellä ei ole oikeutta määrätä siitä tavalla, joka loukkaa tekijänoikeutta alkuperäisteokseen”, lausuu lain 4. pykälä.

Korkein oikeus antoi vuonna 1979 yhä monesti siteeratun tuomion tapauksesta KKO 1979 II 64, jossa valokuvaaja Kalervo Ojutkangas haastoi taideopiskelijan oikeuteen kuvansa plagiaatista. Opiskelijan tekemä resuisia lapsia esittävä maalaus olikin selvästi alkuperäistä valokuvaa muistuttava. Asia meni korkeimpaan oikeuteen asti, joka totesi, että työ oli muuttunut riittävästi, jotta maalausta voitiin pitää omaperäisenä. Valokuvaajalla ei ollut oikeutta aiheeseen.

Toisenlaiseen ratkaisuun korkein oikeus päätyi vuonna 2018 ratkaisussaan KKO 2018:21. Siinä maalauksia metsoaiheisista valokuvista tehnyt ja maalauksiaan kaupaksi tarjonnut tuomittiin tekijänoikeusrikkomuksesta 300 euron hyvitykseen. Tässä tapauksessa oikeus katsoi maalauksen olleen niin samankaltainen, että ”eroja oli etsimällä etsittävä ja läheltä tarkasteltuna työ ei vaikuttanut maalaukselta vaan oli hyvin valokuvamainen”.

Objektiivista, aina toimivaa kaavaa rajan vetoon vapaan muuttamisen ja lupaa vaativan muuntelun välillä ei ole. Mahdolliset riitatapaukset käydään läpi yksityiskohtaisesti.

On syytä muistaa se, että teoksen aihe tai sen idea ei nauti tekijänoikeussuojaa, vain se muoto millä teos on tehty. Voit piirtää sarjakuvan, jossa seikkailevat housuttomat ankat, kunhan et jäljittele erästä tunnettua alan lehteä, vaan teet oman teoksesi. Julkaistusta kirjasta voi poimia tietoja omaan teokseensa, kunhan tekee omaperäisen ja itsenäisen uuden teoksen.

Originaalin omistaminen

Teoskappaleen omistus ei tuo tekijänoikeutta, toteaa tekijänoikeuslain 27. pykälä. Jos kirjan kuvittaja myy originaalityönsä tai siitä digitaalisen version, hän ei luovuta samallaan tekijänoikeutta, ellei siitä ole erikseen sovittu. Originaalin omistus ei anna oikeutta kaupata siitä julkaisuoikeuksia kolmannelle osapuolelle, olkoon originaali sitten fyysinen tai digitaalinen työ. Tekijällä ei ole velvollisuutta maksaa korvauksia originaalin omistajalle kuvan mahdollisesta julkaisemisesta muualla.

Jotkut tämän kirjan lukijoista tekevät uniikkiteoksina kuvataidetta. Laki määrää kuvataiteen tekijälle jälleenmyyntikorvauksen teoksen jälleenmyynnistä, jos kauppa tekee taidekaupan ammattilainen kuten taidegalleria tai huutokauppakamari. Kun myyntihinta jää alle 50 000 euron, on tekijän osuus viisi prosenttia arvonlisäverottomasta jälleenmyyntihinnasta. Siitä ylöspäin korvausprosentti laskee. Korvaukset perii kuvataiteilijoiden tekijänoikeusjärjestö Kuvasto. Sen verkkosivuilta selviävät tarkat yksityiskohdat ja toimintaohjeet.

Monen eri tekijän yhteisteos

Jos useat ihmiset yhdessä ovat tehneet teoksen, tekijänoikeus on heillä yhteisesti, elleivät osuudet muodosta itsenäisiä teoksia. ”Kullakin heistä on kuitenkin valta vaatimusten esittämiseen oikeuden loukkauksen johdosta”, sanoo lain 6. pykälä.

Teoksesta voi valmistaa kappaleita vain tekijöiden yhteisesti sopimalla tavalla. Ilman sopimusta ei teosta voi julkaista laillisesti. Tekijöiden työn osuus teoksessa voi olla eri suuruinen, mutta kaikkia on kuultava. Palkkion jakautumisella tekijöiden kesken ei ole merkitystä heidän sananvallalleen. Lasten kuvakirjassa sekä tekstin tekijä että kuvittaja ovat molemmat tekijöitä.

OIKEUKSIEN MYYNNIN TAPOJA

Kaikki oikeudet luovuttaessaan tekijä katkaisee suhteensa teokseen, kaikki taloudelliset oikeudet teokseen siirtyvät ostajalle. Oikeus luovuttaa teos edelleen kolmannelle ei sisälly kaikkiin oikeuksiin ilman erillistä mainintaa siitä, ei myöskään teoksen muuttamisoikeus.

Kertajulkaisu-oikeus merkitsee sitä, että toimeksiantaja saa julkaista teoksen yhden kerran. Yleensä tällöin on sovittu se yhteys, missä julkaiseminen tapahtuu, sekä julkaisun laajuus.

Tämä oli aiemmin yleisin sopimusten muoto ja oletusarvo, mutta nykyään ei näin enää ole.

Jos kyse on kertajulkaisu-oikeuden myymisestä, asiasta on syytä mainita erikseen. Yleistä on myös sopia julkaisu-oikeuksiksi painetussa lehdessä kertajulkaisu ja lehden verkkokäyttö.

Yksinoikeudella tarkoitetaan sitä, ettei tekijä voi luovuttaa teosta muille käyttäjille. Yksinoikeus voidaan määritellä esimerkiksi alueelliseksi tai vain sanomalehtiä tai aikakauslehtiä koskevaksi.

Rinnakkainen käyttöoikeus on tilanne, jossa tekijä on luovuttanut sovittun laajuiset oikeudet

Teoksen muuntaminen toiseen kirjallisuus- ja taidelajiin kuuluu tekijän yksinoikeuden piiriin. Monen tekijän teoksessa siihen tarvitaan kaikkien lupa. Tekijänoikeus on voimassa, kunnes on kulunut 70 vuotta pisimpään eläneen tekijän kuolemasta.

Moraaliset oikeudet: isyysoikeus

Moraaliset oikeudet suojaavat tekijää. Teosta ei saa saattaa yleisön saataville tekijän taiteellista arvoa loukkaavalla tavalla, eikä sitä saa muunnella loukkaavaksi. Tekijällä on isyysoikeus

ostajalle, mutta hänellä on oikeus käyttää yhä teosta. Monissa mediatalojen sopimuskaavakkeissa tämä on kutistettu siihen, että tekijä saa käyttää teosta koostekirjoissaan, portfoliossaan ja näyttelyissä.

Jatkuva/vapaa käyttöoikeus antaa oikeuden käyttää teosta tai kuvaa haluttuun tarkoitukseen useampia kertoja. Se ei sisällä edelleenluovutus- eikä muunteluoikeutta. Jatkuva käyttöoikeus voidaan määritellä esimerkiksi kustantajan, lehden, lehden ja sen liitteiden tai koko konsernin kattavaksi. Huomaa, että moni lehti, kirjankustantaja ja mainostoimisto on ison

kotimaisen tai kansainvälisen konsernin omistuksessa.

Ensijulkaisuoikeus on teoksen ensimmäisen ostajan oikeus julkaista tuoretta tavaraa. Tämä on kaupan oletusarvo. Jos työ on julkaistu aikaisemmin, tekijän on se kerrottava.

Syndikointioikeus viittaa sopimukseen, jonka määrittämillä ehdoilla teosta saa levittää useisiin lehtiin. Maksu määräytyy sovittuna prosenttina aineiston tuotosta. Tyypillisiä syndikoitavia teoksia ovat sanomalehtisarjakuvat, valokuvat, kuvitukset ja toisinaan jotkin vakiopalstat sekä kolumnit.

eli hänen nimensä on mainittava teoksen käytön yhteydessä. Moraaliset oikeudet eivät ole kaupan, niistä ei laki edes anna mahdollisuutta luopua.

”Kun teoksesta valmistetaan kappale tai teos kokonaan tai osittain saatetaan yleisön saataviin, on tekijä ilmoitettava sillä tavoin kuin hyvä tapa vaatii”, määrittelee lain 3. pykälä.

Lehdistössä ja kirjoissa tätä noudatetaan siten, että kuvittajan, infografiikan tekijän, kirjoittajan tai kuvaajan nimi ilmoitetaan työn yhteydessä aivan lyhyimpiä päivän uutisluonteisia tekstejä lukuun ottamatta. Kuvitukset ovat lähes poikkeuksetta niin henkilökohtainen luomisen

6
muoto, että niiden julkaisu nimettömänä ei ole lain hengen mukaista.

Sarjakuvissa taas on vakiintunut käytäntö, että tekijä signeeraa teoksensa ja hänen nimeään ei erikseen mainita. Mainosalalla hyvän tavan ei katsota edellyttävän kuvan tekijän nimen julkistamista mainoksessa.

Periaate toimii myös päinvastoin: mikäli tekijä ei halua nimeänsä mainittavan teoksessa, sitä ei pidä mainita. Esimerkiksi Toivo Kärki peitti tuotteliaisuuttaan ainakin 14 salanimen suojaan Kari Aavasta Pedro de Puntaan ja Petri Pykälä kirjoittaa kirjansa Ilkka Remeksenä. Tekijällä voi olla taiteilijanimi, esimerkiksi Timo Mäkelä signeeraa kuvansa Timppa-nimellä.

Moraaliset oikeudet: respektioikeus

Sama lain 3. pykälä määrittelee respektioikeuden: ”Teosta älköön muutettako tekijän kirjallista tai taiteellista arvoa tahi omalaatuisuutta loukkaavalla tavalla, älköönkä sitä myöskään saatettako yleisön saataviin tekijää sanotuin tavoin loukkaavassa muodossa tai yhteydessä.»

Tekijän kunnioittamisoikeutta tulkitaan objektiivisesti, eli pelkkä tekijän oma subjektiivinen loukkaantuminen työnsä käytöstä ei riitä korvauksiin. Loukkaava käyttö tulee toistenkin sellaiseksi nähdä.

Käytännön työssä tulee toisinaan ristiriitoja työn toimittamisesta editoinnista. Tekijä voi kokea, että hänen työtään on muutettu liikaa tai väärin. Tällaiset tilanteet ovat hankalia ja jokainen tapaus on tutkittava erikseen. Oikeudessa ja tekijänoikeusneuvostossa on asiaa käsiteltäessä vaadittu melko vahvaa näyttöä loukkauksesta. Editointi on alan tapa mediassa, se lasketaan sallituksi teoksen muuttamiseksi.

Vuonna 1953 tekijänoikeutta pohtineen komitean mietinnössä (KM 1953:5) puitiin toimituksellista editointia: ”Selvää on, että vähäpätöisten muutosten yleensä ei voida katsoa loukkaavan tekijän droit moralia, vaan tarkoittaa kysymyksessä oleva suojaääntö lähinnä törkeän laatuista muuttamista, vandalisointia, typistämistä ja muuta sellaista. Tuollainen kirjallisen tai taiteellisen teoksen muuttaminen ei sisällä ainoastaan tekijän loukkaamista, vaan se kohdistuu yleisöönkin.”

Plagiaatti ja luvaton julkaiseminen

Plagiaatti eli teoksen – esimerkiksi omaperäisen kuvituksen – suora tai melko suora kopiointi on eri asia kuin sitaatti tai teoksen muuntelu. Plagiaatista on totuttu maksamaan korvauksia. Joskus kuvia julkaistaan keneltäkään kysymättä sellaisenaan jossain muualla; niistäkin tekijällä on oikeus hakea korvausta julkaisijalta.

Tekijänoikeuslain 57. pykälä säättää, että vastoin lakia käytetystä teoksesta tulee maksaa ”kohtuullinen hyvitys”, mikäli teoksen käyttäjä on tiennyt tai hänen olisi pitänyt tietää menettelynsä lainvastaisuus. Lehtien ja kirjojen julkaisijat eivät voi vedota tietämättömyyteensä.

”Jos teosta käytetään tahallisesti tai tuottamuksesta, hyvityksen lisäksi on suoritettava korvaus kaikesta muustakin menetyksestä, myös kärsimyksestä ja muusta haitasta”, laki jatkaa. Lehdistöissä melko vakiintunut tapa laskuttaa plagiaateista tai teoksen luvattomasta käytöstä tavanomainen hinta kaksinkertaisena perustuu tähän lakipykälään. Hyvitys kattaa käytön arvon ja päälle tuleva korvaus perustuu teon tahallisuuteen.

Mikä sitten on plagiaatti? Sen tunnistamiseen ei ole valmista kaavaa vaan kaikki tapaukset arvioidaan erikseen. Vuonna 2013 herätti laajaa huomiota tapaus, jossa Marimekon

kuosin piirros osoittautui pohjautuvan vuonna 1966 julkaistuun valokuvaan jalankulkijoista Helsingissä. Tekijänoikeusneuvosto syynäsi kuvat tarkasti ja luki lakikirjat. Se totesi, että kyseessä ei ole plagiaatti.

Neuvosto kirjasi, että ”piirros on toteutettu piirtämällä eli eri menetelmällä kuin valokuva. Piirroksessa näkyy valokuvassakin olevien hahmojen lisäksi muitakin ääriviivoja, joita mukailee epäsäännöllinen piirrosjälki. Ääriviivojen epäsäännöllinen jälki ja päällekkäinen toistaminen antavat vaikutelman ’vapaalla kädellä’ piirtämisestä. Piirroksen ja valokuvan sommittelu, väritys ja kokonaisilme poikkeavat huomattavasti toisistaan. Kuvien yhteiset piirteet ovat ääriviivatasoisia ja triviaaleja yhtäläisyyksiä, jotka eivät ole merkityksellisiä niiden samanlaisuutta arvioitaessa.”

Lausunnossaan 2018:3 tekijänoikeusneuvosto käsitteli kahden lasten kuvakirjan mahdollista samanlaisuutta. Se piti molempia itsenäisinä teoksina. Neuvosto perusteli päätöstään juonen riittävällä erilaisuudella, tekstin eri muodoilla ja toisistaan poikkeavista kuvitustyyleistä sekä värimaailmasta. Sivujen ja aukeamien sommittelutkin erosivat sen mukaan toisistaan.

”Tiivistäen voi todeta, että kummankin kirjan luetellut samankaltaiset aiheet, värimaailmat, pohjana olevat ideat ja toteutusperiaatteet sekä teoksiin sisältyvät yksittäiset tiedot eivät saa tekijänoikeudellista suojaa. Konkreettiset ilmaismuodot, joilla mainitut samankaltaisuudet on toteutettu, poikkeavat selvästi toisistaan.”

Ja kuten muistamme, ”teoksen aihetta, juonta, aiheen käsittelyä ohjaavaa metodologiaa, teemaa, ideaa, periaatetta tai teokseen sisältyviä yksittäisiä tietoja ei suojata tekijänoikeudella.”

Varmin tapa välttyä epäilyksiltä ja pulmilta on tietysti se, että tekee omaperäisiä teoksia omien ideoidensa pohjalta.

Luova työ saa aina vaikutteita muualta, mutta nekin on hyvä ajaa oman luovan suodattimensa läpi, esittää niihin oma näkökulmansa.

Mikäli epäilet, että teostasi on plagioitu, kannattaa ensin kysyä oman ammatillisen etujärjestösi näkemystä. Niille on kertynyt kokemusta asiassa ja niillä on yleensä käytettävissä juridista apuakin. Järjestöt osaavat neuvoa mahdollisissa jatko-toimissakin.

Sitaatti

Tekijän yksinoikeuteen määrätä työnsä käytöstä on muutamia poikkeuksia, jotka liittyvät julkiseen etuun, sananvapauteen ja eräiden erityisryhmien tarpeisiin. Yksi niistä on sitaattioikeus.

”Julkistetusta teoksesta on lupa hyvän tavan mukaisesti ottaa lainauksia tarkoituksen edellyttämässä laajuudessa”, sanoo lain 22. pykälä. Sitaatilla tulee olla asiallinen yhteys teokseen, jossa sitaattia käytetään.

Sitaatin pituudesta ei ole mitään tarkkaa määräystä, oleellista on lain mainitsema asiallinen yhteys. Tieteellisessä tekstissä sallitaan pidemmät sitaatit, jos asian esittely ja dialogin käyminen toisen tutkimuksen kanssa sitä edellyttää. Kirja-arvosteluissa sitaatit ovat yleensä rajatumppia.

Sitaatin on kuitenkin oltava arvostelun tukena, argumenttina kirjoittajan näkemyksille eikä niiden korvaajana. Sitaatin on oltava lähteen mukainen, antaa oikea käsitys siteeratusta tekstistä. Joskus liian lyhyt lainaus voi jopa antaa väärän kuvan tekijän ajatuksista.

Tekijänoikeusneuvoston tulkintalinjan mukaan 22. pykälä koskee kuvasitaattejakin. Tällöin koko teostakin voi siteerata, mikäli siteerausoikeuden muut ehdot täyttyvät.

Pykälä 25 kertoo, milloin julkistetusta teoksesta saa ottaa tekstiin liittyviä kuvia: ”1) arvostelevaan tai tieteelliseen

esitykseen; sekä 2) sanomalehteen tai aikakauskirjaan selostettaessa päiväntapahtumaa, edellyttäen ettei teosta ole valmistettu sanomalehdessä tai aikakauskirjassa toisinnettavaksi.”

Tämän pykälä sallii julkaisujen poimia kuvataiteen, sarjakuvan tai muun visuaalisen taiteen arvostelujen yhteyteen kuvanäytteen. Sama oikeus on tieteellisellä työllä.

Vakiintuneen tulkinnan mukaan kuvasitaatin tulee liittyä arvostelun tekstiin ja sen on oltava järkevässä suhteessa siihen. Yhden lauseen luonnehdinta lasten kuvakirjasta ei oikeuta loppulehden täyttämiseen luvatta ja ilman eri maksua.

Päiväntapahtumia kuvatessaan julkaisu saa käyttää kuvasitaattia, ei kuitenkaan poimia sellaisenaan toisen julkaisun käyttämää kuvituskuvaa, sarjakuvaa tai pilapiirrosta. Ne ovat lain tarkoittamia lehteen tai aikakauskirjaan valmistettuja kuvia.

Sama pykälä toteaa, että myyty taideteoksen kappale saa esiintyä valokuvassa, televisioesityksessä tai elokuvassa, jos sillä on näissä toisarvoinen merkitys. Julisteen tekijä ei saa korvausta tv-elokuvassa päähenkilön kodin seinällä näkyvästä julisteesta.

TEOLLISOIKEUDET

Tekijänoikeuden ohella aineettomiin oikeuksiin luetaan teollisoikeudet. Keskeisiä niistä ovat patentti, hyödyllisyysmalli, tavaramerkki ja mallisuoja. Ne ovat yleensä rekisteriin merkittäviä yksinoikeuksia, joilla voi turvata tuotekehitykseen, brändiin tai muotoiluun tekemiään investointeja.

Suojan kohde, kesto ja laajuus riippuvat teollisoikeudesta ja rekisteröinnin halutusta laajuudesta. Teollisoikeudet antavat oikeuden estää muita hyödyntämästä suojattua merkkiä, keksintöä tai muotoilua. Samoin ne antavat oikeuden lisensoida suojattua oikeutta.

Pysyvästi julkiselle paikalle sijoitetun taideteoksen saa valokuvata, mutta kuvaa ei saa käyttää ansiotarkoitukseen ilman tekijän lupaa. Tämä 1995 lakiin lisätty määräys tunnetaan muutosta ajaneen kuvanveistäjä Eila Hiltusen mukaan Lex Hiltusena. Se edellyttää tekijän lupaa esimerkiksi Sibeliusmonumenttia kuvaavien postikorttien tekemiseen ja veistoksen kuvan käyttöön mainonnassa.

Siteerattu lähde on aina mainittava. Tälle maininnalle ei ole muotomääräyksiä, kunhan sitaatin alkuperä selviää.

Yksityinen kopiointi

Toinen merkittävä poikkeus tekijän yksinoikeuteen työstään on yksityinen kopiointi. Julkistetusta teoksesta saa ottaa muutamia kopioita yksityiseen käyttöön. Voin tallentaa kirjastosta lainaamani cd-levyn tietokoneelleni tai ottaa valokopion Fingerpori-stripistä pojalleni.

Yksityinen käyttö tarkoittaa omaa perhettä ja aivan lähseitä ystäväpiiriä. Muutama kopio tarkoittaa kopiointia heille, ei laajemmalle joukolle. Oppikirjojen kopiointi koulun sisäiseen tietoverkkoon ei ole yksityistä käyttöä. Tietokoneohjelmia ei saa kopioida lainkaan.

Kopioida voi vain laillisesta lähteestä. Internetiin ilman lupaa ladattu musiikki tai elokuva ei muutu lailliseksi, kun sen tallentaa verkosta omalle koneelle. Ei varastettu autokaan muutu lailliseksi omaisuudeksi, jos sen saa varkaalta.

Yksityisen kopioinnin hyvitysmaksu

Yksityisen kopioinnin korvaamiseksi ääni- ja kuvatallenteiden tekijöille ja tuottajille peritään Euroopan Unionissa yksityisen kopioinnin hyvitysmaksua. Suomessa hyvitystä on kerätty ja jaettu jo vuodesta 1984. Alkujaan se kerättiin ääntä ja kuvaa

tallentavista laitteista sekä tallennuslaitteista, vuodesta 2015 maksu tulee kovan poliittisen väännön jälkeen suoraan valtion budjetista.

Vuosina 2020 ja 2021 hyvitysmaksuun varataan valtion budjetissa 11 miljoonaa euroa. Ne ohjataan tekijöille – ja osin tuottajillekin – tekijänoikeusjärjestöjen kautta. Esimerkiksi audiovisuaalisten teosten tekijöiden korvaukset maksava Kopiosto sai siitä 5,6 miljoonaa euroa. Tästä vähän yli puolet jaettiin henkilökohtaisina korvauksina av-teosten tekijöille ja loput jakaa monenlaisena av-tuotannon tukena Kopioston yhteydessä toimiva Audiovisuaalisen kulttuurin edistämiskeskus Avek.

Hyvitysmaksun jyvityksestä eri tahoille päättää opetus- ja kulttuuriministeriö. Graafisten teosten tekijöille – siis kirjojen ja lehtien – ei ole hyvitysmaksua kattavasti ohjattu.

Lainauskorvaus

Kirjastot eivät maksa korvausta siitä, että kirjoja saa ilmaiseksi kirjastoista. Tämäkin on poikkeus tekijän yksinoikeuteen teoksestaan. Siksi EU-direktiivi edellyttää tekijöille maksettavan hyvitystä siitä, että heidän teoksiaan on vapaasti saatavilla yleisistä kirjastoista.

Suomi sinnitteli pitkään siirtämättä määräystä käytäntöön, mutta EU:n komissio asetti Suomen kuriin ja vuodesta 2007 valtion budjettiin sijoitettiin määräraha lainauskorvaukseen.

Lainauskorvaus on eri asia kuin Taiteen edistämiskeskus Taiken jakama kirjastoapuraha. Lainauskorvaus perustuu tekijänoikeuteen ja kirjastoapuraha on taiteen harkinnanvaraiseen jakopäätökseen perustuva tukitoimi. Lainauskorvaus jaetaan yleisten ja korkeakoulukirjastojen lainaustilastojen pohjalla suoraan tekijöille. Kustantajat eivät korvausta saa. Tämäkin korvaus tulee suoraan valtion budjetista ja on 15,6 miljoonaa euroa vuonna 2021. Summa sisältää 10 prosentin arvonlisäveron.

Korvausta hallinnoi kolme tekijänoikeusjärjestöä: Teosto jakaa musiikintekijöiden, Sanasto tekstintekijöiden ja Kopiosto kuvantekijöiden eli kuvittajien, sarjakuvapiirtäjien, visuaalisen viestinnän tekijöiden sekä valokuvaajien korvaukset. Nämä tekijänoikeusjärjestöt sopivat kaikista maan kirjastoista kerättyjen lainaustilastojen pohjalta siitä, miten korvaussumma jakautuu eri lajien tekijöiden kesken. Vuonna 2020 Kopios-tolle tullut kuvantekijöiden osuus oli 1,5 miljoonaa euroa.

Kirjojen kuvantekijän on ilmoitauduttava Kopioston verkkosivuilla lainauskorvauspalveluun. Korvaukseen oikeutettua kuvitusta ovat esimerkiksi piirroskuviitus, sarjakuva, kuva taideteoksesta, valokuva ja kirjan kansikuva.

Järjestelmää rakennettaessa kävi ilmi, että kansallisbibliografian ja kirjastojen tietokantojen tiedot kirjojen kuvittajista ovat lievästi sanottuna puutteelliset. Siksi tekijän on hyvin usein itse täydennettävä se, mihin kirjoihin hän on kuvia tehnyt.

Jos esimerkiksi lastenkirjan kuvittaja on itse tehnyt kirjansa tekstinkin, hänen tulee hakea korvausta tekstin osuuteen Sanastolta. Tämä pätee sarjakuvansa itse käsikirjoittaneisiin ja piirtäneisiin.

Sopimuslisenssi

Tekijöitä laajasti edustava järjestö voi lisenoida erällä, tekijän itsensä vaikeasti valvomilla aloilla tekijänoikeuden suojaaman aineiston käyttöä edustamiensa tekijöiden puolesta. Se vastaa järjestön ulkopuolisten tekijöiden esittämiin vaatimuksiin teosten käytöstä.

Kuvantekijöille tutuin sopimuslisenssin ala on julkaisujen ja teosten kopiointi sekä digitaalinen jakaminen ja tallentaminen. Koska yksittäinen kuvittaja tuskin pystyisi perimään muutaman sentin korvausta Mutalan koulun tunneilla

työstään nähdyistä digitaalisista kopioista, sopimuslisenssi eli käyttöluupa on toimiva menettely.

Tekijänoikeusjärjestö Kopiosto kerää keskitetysti opetusministeriöltä, kunnilta ja monilta muilta muutaman sentin korvauksia niiden alalla selvitysten mukaan otettua kopiota kohti. Yhdessä niistä kertyy monien miljoonien eurojen potti. Tämä jyvitetään kopioinnin lajin mukaan eri alojen tekijä- ja kustantajajärjestöille. Järjestelmä, jolla raha jaetaan tekijöille, on selvitetty tämän kirjan apurahoja käsittelevässä luvussa.

Kaikki tämän kirjan julkaisijajärjestöt ovat Kopioston jäseniä. Se edustaa jäsenjärjestöjensä henkilöjäseniä näiden antamien Kopiosto-valtakirjojen oikeutuksella. Järjestelmän kattavuuden kannalta on tärkeää, että tekijäjärjestöjen jäsenet luovuttavat Kopiosto-valtakirjan. Valtakirjan järjestölle luovuttanut tekijä ei anna pois mitään todellisia rahastettavissa olevia tekijänoikeuksiaan; ainakaan minä en lähde sinne Mutaan vahtimaan kopioidaanko siellä tätä kirjaa.

Kopiosto määrittelee lainsäätäjän tahdon pohjalta järjestöille tulevan rahan sallitut käyttökohteet. Se on tekijöiden rahaa ja sen on hyödytettävä tekijöitä. Järjestöjen apurahat ja palkinnot rahoitetaan kopioinnista saadulla korvauksella, samoin tekijänoikeusneuvonta jäsenille.

Sopimuslisenssit kattavat toistakymmentä alaa, kuten valokopiointi, digitaalinen käyttö opetustoiminnassa ja tieteellisessä tutkimuksessa, arkistoidun tv-ohjelman uudelleen lähettäminen, verkkotallennuspalvelu tai kappaleen valmistaminen ja yleisölle välittäminen arkistoissa ja kirjastoissa.

Sopimuslisenssi on historiallisesti pohjoismainen, jo 1960-luvulta käytetty järjestelmä. Sen toimivuus on kasvanut kiinnostusta sitä kohtaan Pohjolan ulkopuolellakin ja vastaavia järjestelmiä on käynnistetty esimerkiksi Britanniassa ja Tšekissä. Huhtikuussa 2019 vahvistetussa EU:n

tekijänoikeuksia koskevassa DSM-direktiivissä sopimuslisensoijärjestelmä on mukana yhtenä lisensoinnin mallina. Näin sen jatkuvuus on taattu Unionin lainsäädännössäkin.

Tekijänoikeudet työsuhhteessa

Freelancer saattaa olla välillä työsuhhteessa esimerkiksi taittajana kirjankustantamossa. Siksi muutama sana tekijänoikeuksista sellaisessakin tapauksessa.

Suomessa ei ole yleistä työsuhdetekijänoikeutta. Tekijänoikeuslain pykälä 40b tekee yhden poikkeuksen: työsuhhteessa tehdyn tietokoneohjelman ja tietokannan tekijänoikeudet kuuluvat työnantajalle.

Nykylain puitteissa oikeuksien siirtyminen työnantajalle on sovittava tavalla tai toisella; näitä sopimuksia on periaatteessa kolmea lajia. Ensinnäkin työntekijä saattaa olla luovuttanut työsopimuksellaan joitakin tekijänoikeuksia työnantajalleen.

Toiseksi oikeuksien luovutus voi tapahtua työehtosopimuksella, esimerkiksi lehdistön journalistien työehtosopimus perustuu tekijänoikeuden luovuttamiseen sopimuksen ehtoilla ja palkkaa vastaan. Sekään ei tosin kata kaikkia oikeuksia ja joissakin mediataloissa on tehty laajempia talokohtaisia luovutuksia.

Kolmas mahdollinen tapa sopia oikeuksista on työntekijän ja työnantajan välinen erillinen sopimus.

Oikeuskirjallisuudessa on vakiintunut tulkinta, että työnantaja saa sopimusten puuttuessa työntekijänsä teokseen normaalin toimintansa edellyttämän käyttöoikeuden. Muita tekijänoikeuksiaan työntekijä saa käyttää hyväkseen edellyttäen, ettei esimerkiksi kilpailukiello estä sitä.

Kamppailu työsuhdetekijänoikeudesta on ollut käynnissä jo pitkään. Työnantajat, tekijänoikeuden suojaamien teosten

jakelijayhtiöt ja heidän poliittiset tukijansa eivät ole luovuttaneet hankkeen edellisten epäonnistumisten jälkeen. Ne haluavat kaiken määräsvallan kaikkeen luovaan työhön, jota työsuhteessa tehdään.

Vastaava paine näkyy medialle työtään tekevien freelance-reiden todellisuudessa. Mediatatolot ovat alkaneet yksi toisensa jälkeen vaatia vapailta tekijöiltä yhä kattavampia oikeuksia.

Sudenkuoppana kilpailut

Yksi vaara luovalla työllään itsensä elättäville ovat erilaiset kilpailut, joihin osallistumalla luovuttaa toisinaan uskomattoman laajat käyttöoikeudet työhönsä. Erityisen paljon tällaisilla säännöillä toimivia kilpailuja näyttää olevan valokuvan, pilapiirrosten ja kuvituksen alalla.

Kilpailuista voisi sanoa kaksi sääntöä. Sääntö 1: lue aina kilpailun säännöt ja mieti, mitä ne käytännössä merkitsevät. Huonojen sääntöjen variaatioita on monia. Yleensä ne vievät laajat oikeudet työsi käyttöön mitättömällä korvauksella tai ilman sitä. Toisinaan laajat oikeudet viedään voittajilta, toisinaan kaikilta kilpailuun töitään lähettäneiltä.

Sääntö 2: kun olet lukenut ja ymmärtänyt kilvan säännöt, mieti haluatko todellakin osallistua. Päätös on sinun ja vain sinun itsesi. Mutta palkinnoilla ja oikeuksien luovutuksen laajuudella tulisi olla jokin järkevä suhde.

Ikäviä esimerkkejä on paljon. Itselläni tylyin vastaan tullut oli eräs pieni, nyttemmin jo edesmennyt suomalainen elokuvafestivaali. Se laati kilpailunsa säännöt siten, että tekijä luovuttaa kaikkien kilpailuun lähetettyjen elokuvien julkaisu-, levitys- ja edelleenluovutusoikeudet festivaalin takana olevalle yhdistykselle. Tekijälle ei luvattu mitään korvausta tai osuutta myyntituotoista. Kyse ei ollut harrastelijoiden puuhasta, säännöt olivat tekijänoikeuslakia hyvin tuntevan ihmisen laatimat.

Tuoreempi esimerkki on R-kioskin Suomi 100 -mukisuunnittelukilpailu. Kaksi kuukautta käytössä olleiden mukien suunnittelukilvan palkinto oli kuppi kahvia R-kioskilta vajaan vuoden ajan. Kilpaan tuli silti 150 ehdotusta.

Huolestuttavinta on se, että viranomaisetkin järjestävät epäreiluja kilpailuja. Eräs hämmästyttävimmistä esimerkeistä on jo jonkin vuoden takaa, mutta yhä kuvaava. EU:n komissio käynnisti keväällä 2009 yrittäjyyteen kannustavan videokilpailun. Näin sen säännöt sanoivat: ”Osallistuessaan kilpailijat hyväksyvät, että Euroopan komissio voi käyttää videoita omassa tiedotuskampanjoissaan. Euroopan komissiolla on oikeus käyttää, levittää, esittää, muokata ja muuttaa videoita kokonaan tai osittain.” Korvauksetta, bien sûr.

Tekijän tuli silti vakuuttaa, että hän kantaa kaikki videoon liittyvät tekijänoikeuskiistojen vastuut ja että esiintyjien lupa on saatu. Ennen palkinnon vastaanottamista tekijöiden oli allekirjoitettava ”kunnian ja omantunnon kautta” vakuutus, etteivät he ole ”syyllistyneet ammatillisiin väärinkäytöksiin”.

Yhden lyhyen mainoselokuvan tilaus maksaisi Unionille kymmeniä tuhansia euroja, tämän ehkä satoja elokuvia keräävän kilpailun suurin palkinto oli ruhtinaallinen 3 000 euroa.

Huikkein paradoksi oli kilvan teema: yrittäjyyteen kannustaminen. Komissio kertoi edistävänsä kilvalla yrittäjyyttä ja kehittävänsä yrittäjyyden edellytyksiä. Keinoksi löytyi viedä av-alan yrittäjiltä korvauksetta heidän ainoa kauppatavaransa, tekijänoikeus.

Olin tuolloin Euroopan journalistiliitto EFJ:n freelancer-ryhmän puheenjohtaja ja kirjelmöimme asiasta komissaari Verheugenille. Hän taas piti vastauksessaan menettelyä esikuvallisena. Verheugenin mukaan se on ”win-win situation”. Moni tekijä on iloinen, koska hänen elokuvansa saa julkisuutta ja yleisöä, komissaari korosti.

Mikä on tarinan opetus? Jos haluat tietää, mitä oikeuksia työhösi eri kilpailuissa luovutat, lue sen säännöt ja päätä sitten, haluatko osallistua.

Alan tekijäjärjestöt laativat ohjeistuksen luovan suunnittelun kilpailuihin. Se on muistilista kilpailujen järjestäjille reilun pelin ehdoista. Ohjeistus muistuttaa tekijääkin siitä, mitä kannattaa katsoa, kun kilpailujen sääntöjä lukee. Se on tämän kirjan liitteenä.

Julkiset hankinnat ja kilpailut

Kun viranomainen ostaa palvelua tai tavaraa oman organisaationsa ulkopuolelta, kuvaan astuu hankintalaki. Se säätelee miten tällöin tulee toimia. Ostajan eli hankintayksikön on kilpailutettava hankinnat tasapuolisesti ja syrjimättömästi. Julkisissa hankinnoissa liikkuu vuosittain Suomessakin kymmeniä miljoonaa euroja.

Hankintoja koskevaan sääntelyyn liittyy eri kynnysarvoja. Vuonna 2017 lakia muokattaessa palveluhankintojen kynnysarvo nostettiin 60 000 euroon. Sen alittavista tulee pienhankintoja. Kun tällaisen hankinnan arvo on vähäinen, tilaus voidaan tehdä suora hankintana palvelun toimittajalta. Käytännössä visuaalisen viestinnän palvelut jäävät monesti tuon summan alle, vaikka mittaviakin sopimuksia viestinnästä tehdään.

Kilpailutus on yleistä kynnysarvon alle jäävissäkin hankinnoissa. Visuaalisen suunnittelun alalla niissä on ollut pulmia, vaikka tilanne on parantunutkin viime vuosina. Eräissä tapauksissa visuaalisen viestinnän suunnittelijoilta on pyydetty jo kilpailutuksen yhteydessä vastikkeetta valmis suunnitelma tai sen luonnos esimerkiksi kunnan liikelaitoksen visuaaliseksi ilmeeksi. Tällöin teetetään ilmaista suunnittelutyötä, ellei kilpailuun osallistujille tai eri tekijöiltä pyydytyistä pyydytyistä luonnoksista makseta palkkiota.

Hankinnan voi nykyään järjestää entistä joustavammin. Suorahankinnassa työ tilataan suoraan hyväksi havaitulta tekijältä. Toinen mahdollisuus on suunnittelijoiden vertailu. Tällöin tilaaja voi tavata aikaisempien töiden pohjalta valikoidut tekijät ja keskustella työn luonteesta sekä hinnasta ennen valinnan tekoa.

Kilpailuja voi olla avoimia tai kutsupohjaisia. Avoimessa suunnittelukilpailussa tulisi olla oma tuomaristo ja rahapalkinto mieluiten kolmelle kärkisijoille valituille. Kutsukilpailussa ammattitaitoinen tuomaristo on yhtä tärkeä, mutta siinä kaikkien osallistujien tulee saada samanarvoinen korvaus suunnittelutyöstään.

Julkisten hankintojen ilmoituskanava on Hilma eli hankintailmoitukset.fi. Sieltä saa tiedon avoimista kilpailuista sekä aiempien tuloksista.

Tehtyyn hankintaan tai menettelyyn tyytymätön voi tehdä hankintayksikölle kirjallisen vaatimuksen hankintoaikaisesta. Muutoksen päätökseen voi hakea markkinaoikeudelta.

TEKIJÄNOIKEUTTA VERKOSSA

Tekijänoikeuslaki löytyy kokonaisuudessaan verkosta aina ajantasaisena valtion säädöstietopankista www.finlex.fi. Sivuilta löytyy myös oikeusistuinten ratkaisuja.

Tekijänoikeusneuvoston lausunnot löytyvät opetusministeriön sivuilta www.minedu.fi. Samoilla sivuilla on laajasti muutakin tietoa tekijänoikeudesta ja sen kehityksestä.

Korkeimman oikeuden ennakkopäätökset ovat sivuilla www.kko.fi.

Tuomioistuinten ratkaisuja löytyy lisää sivuilta www.oikeus.fi.

TEKIJÄNOIKEUDEN SYVÄT JUURET

Luovien tekijöiden oikeudet työhönsä eivät ole aivan uusi keksintö. Sen kertovat jo sanat, joita käytämme. Plagiointi tarkoittaa toisen ihmisen työn julkaisemista omalla nimellä.

Sana juontaa antiikin Roomasta. Latinassa plagiarium tarkoittaa ihmisryöstäjää tai orjakauppiasta. Sanan otti käyttöön ensimmäisellä vuosisadalla roomalainen runoilija Martialis. Hän nimitteli tällä Fidentiusta, joka levitti hänen runojaan luvottomasti omissa nimissään. Roomassa oli mahdollista nostaa oikeusjuttu plagioinnista.

Tekijöiden suojan tarve kasvoi, kun 1400-luvulla keksittiin kirjapainotaito. Se mahdollisti kirjojen, runojen, nuotien ja piirrosten massatuotannon. Hallitsijat alkoivat vuosisadan lopulla myöntää erityisiä privilegioita eli etuoikeuksia kirjapainajille ja kustantajille. Englannissa kustantajan privilegiosta kehittyi vähitellen oikeus teoksen kopioimiseen eli copyright. Sana tarkoittaa englannin kielessä yhä tekijänoikeutta.

Renessanssin myötä luovan työn merkitys arvioitiin uudelleen ja tekijän merkitys nähtiin selvemmin. Sellaiset taiteilijat kuin Dürer ja Rubens saivat omille töilleen privilegion, eli eräänlaisen tekijänoikeuden oman luomistyönsä tuloksiin.

Maailman ensimmäinen varsinainen tekijänoikeuslaki, Statute of Anne, säädettiin Englannissa vuonna 1709. Se takasi oikeudet kirjoihin tekijälle, ei kirjapainajalle.

Valistuksen aikakausi korosti tekijän luonnollista oikeutta töihinsä. Syntyi käsite henkisestä omistusoikeudesta, jonka kohde, teos, on syntynyt samantyyppisen ponnistelun tuloksena kuin muutkin ihmisen työn hedelmät. Samoihin aikoihin Yhdysvaltain perustuslain kirjoittajat totesivat yhteiskunnan edun vaativan, että taiteilijoilla on yksinoikeus teostensa käyttöön.

Euroopassa tekijänoikeus määriteltiin entistä tarkemmin ja nykyaikaisemmin Ranskan suuren vallankumouksen myötä. Kun kirjapainajien etuoikeudet

kirjoihin tuolloin kumottiin, olisivat näytelmät tulleet käyttöön ilman korvausta. Muun muassa näytelmät Figaron häät ja Sevillan parturi kirjoittanut Beaumarchais vaati tällöin tekijöille oikeutta korvaukseen työstään.

Vuonna 1791 säädettiin hänen kansalliskokoukselle osoittamansa vetoomuksen ansiosta laki näytelmien tekijöiden oikeuksista. 1793 kirjailijoille, säveltäjille, taidemaalareille ja taidepiirtäjille myönnettiin yksinoikeus myydä ja levittää luovan työnsä tuotteita.

Suomeen tekijänoikeus tuli lopullisesti vuoden 1829 painoasetuksella, jolla kirjailijat ja kirjojen kääntäjät saivat yksinoikeuden teoksiinsa eliniäkseen sekä myöhemmin heidän perillisensä lisäksi 25 vuodeksi. Elinikämmen pidentyessä tämä suoja-aikakin on pidentynyt.

Uudet teosten käyttötavat ja -tekniikat ovat aina johtaneet tekijänoikeuden täsmentämiseen. Näin kävi, kun keksittiin

gramofoni, elokuva ja radio. Silloin ryhdyttiin tekemään tallenteita, joissa oli mukana esittäjien työpanos. Siihen asti suojan tarve oli ollut lähinnä säveltäjillä, kuvataiteilijoilla ja tekstin tekijöillä. Nyt suojaa tarvitsivat muun muassa muusikot, kapellimestarit, balettitantsijat, näyttelijät ja tuottajat. Esiintyvät taiteilijat ja tuottajat otettiin laajemmin mukaan tekijänoikeuslakeihin 1900-luvun puolivälin jälkeen.

Tekijänoikeudesta on tehty useita kansainvälisiä sopimuksia, jotka sitovat Suomea. Ensimmäinen sellainen on Bernin konventio vuodelta 1886.

Tekijänoikeutta pidetään aivan perustavanlaatuisena inhimillisenä oikeutena. Sen kertoo selvästi YK:n ihmisoikeuksien julistuksen 27 artikla: ”Jokaisella on oikeus niiden henkisten ja aineellisten etujen suojaamiseen, jotka johtuvat hänen luomastaan tieteellisestä, kirjallisesta tai taiteellisesta tuotannosta.”